

92—Smith, L.

Laurids Smith

AV

HANS MIDBØE

(Biografi på Høytidsdagen 26de februar 1967)

Laurids Smith er ikke lenger noen *glemt* forfatter.

I forfatterleksikon har en selvsagt også tidligere kunnet finne ham. Tiden dyrket fliden og Smith dyrket den ikke minst. I EHRENCRON-MÜLLERS forfatterleksikon — det bibliografiske hovedverk for tidsrommet fra reformasjonen til 1814 — står han oppført med nærmere førti selvstendige skrifter [1]. Riktignok er de fleste *småskrifter* — elementære innføringer i religion og filosofi, leilighetstaler, skoleprogram og liknende. Men allikevel. Jeg kan forsikre forsamlingen at samtlige disse skrifter i denne biografi *ikke* vil bli inngående behandlet.

Et forfatterleksikon som dette gir imidlertid ingen vurdering. Her slipper alle inn, om de så bare har utgitt en mindre artikkel. Ja, under tiden er det nok å ha *skrevet* den. Da er det mer å bygge på i de biografiske hovedverker. De vurderer og stiller krav. Og Smith er med i dem begge — Dansk biografisk Leksikon [2] og Norsk biografisk leksikon [3]. I det danske er han endog — av Bjørn Kornerup — kyndig plassert i tidens teologisk pregede åndsliv.

Men *litteraturhistorikerne* hadde glemt ham. Danske som norske — så her er det felles skyld. I framragende verker — som Vilh. Andersens danske 1700-tallskarakteristikk og Francis Bulls norske, hvor nær sagt hvert trekk av betydning i tidens litterære åndsliv er registrert — og plassert, — er Laurids Smith overhodet ikke nevnt.

Omslaget er først kommet nå, og æren for dette tilkommer F. J. BILLESKOV-JANSEN som i den nyeste danske litteraturhistorien — bind I utkom i 1964 — har avstått en hel side til karakteristikk av Smith [4]. Det er *meget* i et bind som — med sine seks hundre sider — skal spenne fra runestener til Oehlenschläger.

Og nå — ved denne årsfest — vil Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab hedre sin sekretær fra 1780-årene med en biografi. Det *fortjener* han — ikke bare som «vitenskapsselskapssekretær», men som en ikke ubetydelig representant for sin tids litterære kultur.

Hvem var så Laurids Smith?

Han var født i København 1754, sønn av tollbetjent Hans Jørgen Smith og Anna Christiane f. Schytte. Han vokste opp i København, ble student 1772, studerte ved universitetet og fikk baccalaurgraden 1773. Siden ble han akademilærer i København — i filosofi og skjønne vitenskaper, fra 1779 med tittel *professor philosophiæ*. Først ved landkadett-akademiet, — fra 1780 også for sjøkadetterne. «Og nu var jeg et *amphibion*,» som han selv uttrykker det [5]. Hans skrift om filosofiens natur og nytte især for krigshøvedsmenn, er preget av denne lærervirkosomhet. Han ble gift i 1779 med Christiane Frederikke Speerfeldt, født i Pommern, men med nære slektninger i København.

*København*er ble Laurids Smith hele sitt liv — i sinn og skinn. Og det uansett om han oppholdt seg i hovedstaden eller i provinsen. Fra 1780 var han rektor i Nykøbing på Falster, fra 1781 ved Trondhjem Katedralskole. Prest var han først i Veile i Jylland (fra 1785), siden — fra 1788 — i og omkring København [6]. Tilsist da han — bare førti år gammel, men herjet av sykdom — merket at døden nærmet seg, flyttet han igjen inn til sin by [7]. En æresstøtte — en pyramide av norsk marmor — er der reist over ham [8]: «Den meget oplyste Mand, den nikiære, nyttige Skolelærer, den saare udmærkede Prædiker, den for Almeenvel utrættelige Tænkter og Arbeider, den trofaste Ven, den til Beundring Veldædige, den sande Hæderværdige.»

I det biografiske riss som her er gitt, ligger også et spørsmål gjemt — et spørsmål alt samtiden måtte stille: Smith var københavner — hvorfor *ble* han så ikke i København? «Forloed med megen inderlig Bedrøvelse Kiøbenhavn,» skriver han om avreisen til Falster [9]. «Jeg kiempede som en Helt med mig selv, at ikke min Kone skulde merke min Siels Forfatning.» Her «knyttes da», sier han, «den store Knude i mit Liv, hvis Opløsning hidetil er skiult i Mørke» (Selvbiografien 1788).

Det er for enkelt å karakterisere denne «Knude» med stikkord som «Hovedstad» kontra «Provins». «Hans Mayestæts latinske Skoelimester i Nyekiøbing» var han blitt fordi «Levestædet» var «saa læt, at man fik Penge til naar man kun vilde tage mod Varene, og der flød Melk og Honning i Rendesteenen» [10]. Han skulle snart oppdage at det var alt annet som fløt. Trondhjems rektorat var derimot «godt». Så søkte han etter den mektige Guldbergs råd, og var dermed «sendt til Muncholmen» — som han senere uttrykker det [11].

Det vil føre for langt her å gi noe fyldig bilde av Smiths Trondhjemstid. Det skulle heller ikke være nødvendig. Hans brev om Trondhjem og trondhjemmerne er forholdsvis nylig utgitt pånytt [12]. Hans innsats som rektor er behandlet, i Norsk biografisk leksikon (av Einar Boyesen) såvel som i Katedralskolens historie [12]. Han innførte reformer, var samvittighetsfull, forholdet til lærerstaben var godt. Hans skoleprogrammer og taler er utgitt, likeså geistlige taler holdt i Domkirken [14]. Han stiftet «borgerklubb» — etter mønster av den «kiøbenhavnske Dreyerske» [15] og — sammen med andre — et leseselskap, som sam-

tidig skulle skaffe bøker til den borgerlige skole [16]. Og endelig var han medlem i dette selskap — og sekretær [17]. Et foredrag i selskapet om «hvorvidt man i Lovtaler bør anføre Heltens Feyl» er trykt i selskapets skrifter. Det har gledet nærværende biograf at Smiths konklusjon ikke er kategorisk benektende.

Da Smith sommeren 1785 forlot Trondhjem for godt følte han ikke snev av den «Bedrøvelse» som var knyttet til hans avreise fra København. Tvertimot er han fylt av glede — en glede som ikke engang hans skrøpelige kjøredning kunne berøve ham: to dager måtte han ligge på Dovrefjell for å flikke den, og en mil fra Christiania fikk den hele forstillingen brutt [18]. (Her burde nok Smith — i parentes bemerket — ha lyttet til råd fra sin realfaglærer, Fester: Da Fester flyttet — engang i 90-årene — hadde han snekker med på lasset!)

Smith forlot imidlertid Trondhjem med godt mot, og kunne se tilbake på atskillige viderverdigheter. Et par trekk som kanskje kan kaste lys, ikke bare over Smiths person, men hans forfatterevne — hans *forfattereiendommelighet* —, skal taes med her.

For det første dukket det i hans rektortilværelse opp en Trondhjemskenne, som — ifølge Smith — måtte være «en af de syv onde Aander, der foere til Helvede paa et Bøttelaag, og hvoraf denne siden løb fra Fanden igjen, mens han sov» [19]. Tilfeldigvis var hun mor til Smiths vanskeligste elev ved Katedralskolen. «*Dii talem a scholis avertite pestem,*» lyder Smiths attest [20]: Må gudene fri skolene fra en sådan plage! Så ble det — som en kunne vente — sak og spetakkel. «Hele Staden kom i Oprør.» Og selv om han — som han sier — etter halvannet års besværligheter tilsist «triumferede» over «Dievelen og hans Engle», så fant han at han lenge nok hadde vansmektet oppe ved «Nordpolen» [21], — i sitt «throndhjemmske Skoole-Sibirien».

Den begivenhet som her er nevnt, har kanskje skolehistorisk interesse. Skjønt den er neppe stor. Hovedsaken — fra vårt synspunkt sett — er: Smiths evne til å reagere. Og reagere litterært. *Indignatio facit versum* — lyder et klassisk ord. Det hører også med til satirens teori, og dens psykologi. I den epoke Smith tilhører — den som forlenger renessanse-inspirasjonen fram til 1800, — er dette prinsipp viktig. For Ludvig Holberg som for Laurids Smith: Harme skaper vers, harme skaper *stil*.

Og begivenheten i Katedralskolen er ikke den eneste.

«Der var en *Belials* Mand i Trondhjem som hed Tislef, *Assessor* i Bierg Amtet, som under Venskabs Skin gjorde mig megen Fortræd,» skriver Smith i sin selvbiografi [22]. For det første utga han — etter at Smith hadde utsendt første kvartalshefte av tidsskriftet «Samleren» — subskripsjonsplan på skriftet «Adsprederen», og fikk skorstensfeieren i byen til å sette sitt navn under. Særlig ergret det Smith at han her — av feieren — ble kalt kollega. *Indignatio facit versum*: Sammen med «den Gamle Matematikus Fester» slo Smith til igjen med «et Halv Ark iidel Binde Galskab, fortsat med en god Dosis Arvesynd; og heed: *Democritus* eller *Grineren* — en subskripsjonsplan». I den var bl. a. «en *Extract*

af en forstyrret Tale Tislew havde holdt og ladet trykke, og som var et Mesterstykke af *nonsens*.» Suksessen var overveldende — ifølge Smith: Folk var nær blitt gale av denne galskap, alle lo, uten de pågjeldende — «og siden den Dag torde Tislew ikke befatte sig med mig, og jeg lod ham da og fare i Fred.»

Helt uten sammenstøt forløp imidlertid ikke ettertiden. Det skyldtes Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, eller rettere: dets avgående sekretær, magister Wittrup. Han kunne ikke fordra Smith, hadde endog lest korrektur på Tislefs skrift, og satte nå i gang det spill at Tislef skulle bli valgt til sekretær for «at bryde Hagerup og gjøre Spektakler». «Men dette lykkedes dem ikke, jeg ble valgt *in pleno* ved Pluralitet af Stemmer, stoed da op og holdte en kort Tale, jeg havde beredt mig paa, med nogle Seitenhiebe til Tislew, og dermed var jeg *Secretarius*, atter til Forargelse for Modstanderne» [23].

Det er sikkert uten sammenheng med disse feider at Smith — først i et skoleprogram, siden utvidet til selvstendig skrift — tok for seg Horats' poetikk til oversettelse og kommentar. At det nettopp skjedde i Trondhjem, er derimot ingen tilfeldighet. Det er her — og utelukkende her — han *publiserer* klassisk. Såvel Videnskabselskabet som Katedralskolen kunne inspirere til det. Det norske i tiden — også Det norske selskap i København — stod sterkt i det klassiske. *Vos exemplaria græca* var Det norske Selskabs motto. *Dette* selskap var Smith uten kontakt med — men også han møtte impulsen. At lærde tidsskrifter ikke anerkjente hans oversettelse [24], noe geheimråd Luxdorph gjorde privat [25], er derfor ikke avgjørende. For Smith selv må Horats-studiet ha vært lærerikt, ja, inspirerende.

Også hans menneske-studium er blitt rikere — psykologisk og litterært. Han er *spectator* — en satiriker av format. Lytt bare til følgende i hans «Throndhjemmske Malerie»:

«Prokuratorer paa et Sted er vel ikke i og for seg saa mærkelige Folk, at derom dem skulde være meget at tale, dog da de altid for de Ulykker, de kunne afstedkomme eller afværge, blive af Vigtighed, saa maa jeg og nogle Øieblikke tale om disse Herrer. Men her har jeg intet uden hvad som ondt er at sige, og det er ei meget lysteligt. Først vil jeg nævne en gammel Pandur ved Navn Aarhem, et virkeligt godt, ærligt Kreatur, men af saare ringe Forstand, og da han er stor Liebhaber af at jage den stakkels Forstand ud at svømme og det paa fastende Hjerte, saa er den almindelig deraf saa udmattet og afjusket, at den kappes med hans Krop om at tage Overhalinger.» osv.

Det er ingen ringere enn mesteren selv — Ludvig Holberg — en kommer til å tenke på ved lesningen av dette. Det samme gjelder Smiths sans for — og evne til — saftig replikk: «Jeg haver havt Spektakler,» sier han om seg selv. Men «alles mit Manier, sagde Manden, da hans Naboe havde slaaet sin Kone ihjel.» Eller — da han skildrer sine ville karriere-prosjekter: biskop og amtmann, gjerne det: «Men du skal ikke den Vey, sagde Bødelen til Diderick Slagheck, da han havde ført ham nogle Trin op ad Stigen til Galgen, og saa vendte om igjen for

at føre ham til Baalet.» Eller — om hans store hund fra Nykøbing, Odin, en hovedperson på Trondhjems-reisen: «et *Complexus* af mine Kiøbenhavnske Venner» [26].

Så burde han vært dikter! — vil en kanskje si. Men *det* holder neppe stikk: Hans forsøk i den retning — «Skovhugsten, — et Lystspil i en Handling» — er iallfall nokså likegyldig. Derimot må det være riktig å betrakte hans Trondhjems-bilder som *mer* enn tids- og bybilder. De har nivå. Stilen er fornem og kresen — også i det ondskapsfulle. Psykologisk innsikt veksler med indignasjon. Skånselløs faller hans dom — men han vil *virke, underholde*, kort sagt: hans penn skriver for å *le*.

Det som her er sagt om brevene, gjelder tildels også selvbiografien. Som helhet er den ujevn, bizar, uimponert, spillende av liv og lune, som mannen selv var det (KORNERUP) [27].

Og det dreier seg — i begge tilfeller — om *større* arbeider. Ved siden av Smiths samling av taler — og hans hovedverk om dyrenes natur — er disse fortrolige aktstykker det mest omfattende han har skrevet.

*

Men Smiths omflakkende vandring fortsatte.

Etter Trondhjem fulgte Veile, etter rektorstilling prestekall. Fortsatt er han i provinsen, og fortsatt liker han seg slett.

«Vor syndige Byefoged, der er en egte Ismael, som hader alt der aander uden sig selv», har bragt ham i klammeri. «Med mig maatte han kives til evig Tiid, naar han saa lystede; thi jeg kan tage ham i Nakkebeenet, og saa staaer han der, — og hans kiere Stiftamtmand, som ret tænkte at pudse mig, har indtil denne Dag ey tordet decidere i vore Stridigheder» [28].

Men i Veile er det kommet nye trekk til. Helsen begynner å bli skral [29], og så har uroen igjen grepet ham: «Mit Legeme er svekket, og jeg føler jeg har ey mere min forrige Kraft til at taale og lide: Sinds Opmuntring er min høyeste Trang og derfor er Friderichsberg en væsentlig Lykke for mig, da jeg her upaa-tvivlelig, om jeg skulde længer bleven her, havde gaaet i Graven.»

Fredriksberg betyr: hjem til København. Og i 1788 fikk han sitt ønske oppfylt: han ble prest til Fredriksberg og Hvidovre menigheder (like utenfor byen).

Foran denne overflytting har det imidlertid funnet sted en utrolig sterk arbeidsinnsats:

For det første er nesten hele hans «Thronhjemske Maleri» forfattet i Veile — like etter overflyttingen dit. For det annet har han skrevet en disputas — *De libertate humana atque divina* — som bragte ham teologisk doktorgrad, ikke i København men i Göttingen. For det tredje: Han har i Veile — på omtrent et ark nær — fått fullført sin store avhandling «Tanker om Dyrenes Natur og

Bestemmelse og Menneskets Pligter mod Dyrene». Og endelig har han — foruten «embetsproduksjon» som en større utredning om «Tiende Ydelsen og dens muelige Forandring» og «Hellige Taler udgivne til Bedste for de ved Ildsvaaden d. 23. April 1786 forarmede Veyle Indbyggere» — også utarbeidet sin selvbiografi [30].

At han så føler seg svekket — uten sin «forrige Kraft» — kan mot denne bakgrunn være rimelig nok. «Jeg arbeider med stor Andspendelse saa Sveden ved min Pult kan briste ud af min Pande» skriver han om sitt arbeide. «Men hurtig gaaer det» [31]. Det er — må en ha lov å si — i det minste ingen helsesparende arbeidsmåte.

At alt dette ble *fullført* i Veile, betyr imidlertid ikke at det nødvendigvis bare er utviklet *der*. Hovedverket — om dyrenes natur — skal f. eks. ifølge RAHBEK være en fortsettelse til Trondhjemspublikasjonen «Samleren» [32]. Begge skrifter har hovedvekt på det praktiske. Forfatteren er «den for Almeenvel utrættelige Tænker og Arbeider». Sikkert er iallfall at den fortegnelse vi har over det trondhjemske leseselskaps boksamling fra 1784 klart viser at Smith alt på dette tidspunkt har samlet faglitteratur til sitt hovedemne [33]. Han fortsatte også *etter* Veile — i København — med «Forsøg til en fuldstændig Lærebygning» (utk. 1791). Og i september 1793, i sitt siste leveår, planlegger han en helt ny redaksjon i flere bind [34].

Det er framfor alt i dette verk Smith framstår som det vi populært kaller «opplysningsmann». «Almeenvel» kommer ved opplysning. Derfor skriver han. Systematisk filosofi, lærd spekulasjon — i og for seg — har ikke *hans* interesse. Det er *nyttig* filosofi han tror på. Til dette kommer det oppbyggelige. *Predikanten* Laurids Smith er stadig tilstede i verket. I den større — og omarbeidede — utgave gir forordet skriftet oppgaven: 1) å bidra til Skaperens herliggjørelse, 2) å skape aktelse for hans levende og følende skapninger her på jorden, 3) derved å virke til lindring for de sukkende dyr i deres trengsels tilstand her i tiden, og endelig 4) ved dette også å medvirke til menneskets foredling. Til grunn for dette ligger epokens store idé: Allskapningens «kjede» og sammenheng. «The great Chain of Being». Med Smiths formulering: Hvert dyr er til for det annet, alle bidrar til det heles fullkommenhet. Dyrenes verdighet ligger da i det å være medvirkende substanser til det store fullkommenheds mål, som Skaperen har bestemt for sin skapning [35].

Når dette verk ble så *populært* — det kom i flere utgaver, ble oversatt til tysk og svensk og er også utgitt, i utdrag, i Norge [36] — så har det flere grunner.

For det første har verkets aktualitet, dets formidling av sentrale tidsidéer, utvilsomt virket inn. Det er nok så at Smiths tanker — tildels — har *eldre* forankring. Dansken EILSKOV er med rette blitt nevnt [37] — han hører hjemme i tiden omkring 1750. Men temaet var langt fra antikvert. Bonnet — en av de store i tidens naturfilosofi — hører til Smiths inspirasjoner [38]. Det er *han* som

— sammen med Smith — gir *danske* lesere informasjon — en rekke av hans verker ble oversatt i 1790-årene [39]).

Dertil kommer det oppbyggelige. Vel hadde Chrysostomos sagt at ingen andre enn *djevelen* kunne ha glede av de verdslig vise som lærte at der ingen forskjell var på dyr og mennesker [40]. Smith var imidlertid ingen verdslig vis. Ingen som leser hans verk, er i tvil om at for ham er hovedsaken å vise dyrenes rette plass i Skaperens ordening [41]. La så være at Smith slo til med psykologi, hvor andre brukte teologisk eller poetisk — Tullin — spekulasjon. Som en i senere tid, — sier Smith — har behandlet den menneskelige sjel i undersøkelser over dens evne og virksomhet, vil han nå behandle *dyrenes* intellektuelle natur [42]. Derved vil han bevise deres rang ved siden av mennesket — tildels på linje med mennesket [43].

En avgjørende grunn til verkets popularitet var imidlertid innslaget av beretninger, eksempler. Smith var en ypperlig forteller. Det er ikke uten grunn han — i vår tid — er sammenliknet med MALLING [44], han med de store og gode handlinger. Der går gjennom Smiths verk en lovtale og stille patos, forenet med sans for episodens, anekdotens form og effekt. I utgaven fra 1791 — sterkt utvidet også i eksempelstoffet — er hovedhelten, professor Abildgaards hund Giordano, avbildet på tittelbladet: Dens bedrift var — fortelles det i teksten — at den engang, den skulle svømme fra stranden ut til et skip, og et par ganger hadde feilet p. g. a. strømmen, tilslutt innrettet seg slik at den fra et sted lenger borte på stranden nøyaktig lot seg styre mot skipet. Giordano inngår i Smiths bevisføring. Men han er samtidig selv klar over at beretninger som dette økte lezerskaren [45]. Han har ikke det minste imot å bli «bestseller».

Det en imidlertid skal vokte seg for, er å la dette svekke verkets karakter av *forskning*. For oss kan Smiths «Forsøg» virke mer kuriøst enn alvorlig. Historisk sett er det derimot et faktum at Smith hadde grepet et betydningsfullt emne og at ingen — som det ble sagt i kritikken [46] — før ham så fylldig og fyldestgjørende hadde behandlet dette tema. At det ble rettet innvendinger — mot hans skrifttolkning (Romerbrevet), hans negative syn på viviseksjon [47] — rokker intet ved denne positive tidsdom.

Det kan en derimot vanskelig si om kritikken av det lærde arbeide fra Veiletiden, disputasen om den guddommelige og menneskelige frihet. I Göttingen — som i København — ble det konstatert at forfatteren nok hadde tatt opp et viktig emne, men at det var lite av *betydningsfull* originalitet [49]. Dertil var der bl. a. for meget av Leibniz. Ja, det ble direkte sagt at når Smith hadde gjort seg fortjent til denne grad, så skyldtes det ikke minst hans øvrige fortjenester — som f. eks. hans nidkjære innsats i *Olavides*-striden før han sist forlot København [49].

*

Smiths opphold i København omfatter de første seksogtyve år av hans liv og fem av de siste.

Det som *at skiller* disse to tidsrom, er provinsoppholdet — i Nyköbing, Trondhjem og Veile — og den utvikling og det forfatterskap som hører til der. Det som *forener* er — på den annen side — nettopp «kjetterstriden» om Olavides-diktet.

I oktober 1788 skrev Friedrich Christian, prins av Augustenborg, til kronprins Frederik [59]: Ved Holmen kirke er det nylig blitt ledig en stilling som professor Lars Smith meget ettertrakter. Han påberoper seg Eders kongelige Høyhet, og påstår at De ønsker å se ham befordret til København. Den gode mann er på grunn av sin innbildning — som han imidlertid har liten grunn til å nære — og på grunn av sin kjetterjakt i og utenfor landet, vel kjent. Får han sitt ønske oppfylt, kommer han til å holde forelesninger — både teologiske og filologiske. Og da han har de kvalifikasjoner som kreves, kan man ikke *hindre* ham i dette. På det vis vil vi komme til å opprette en ny trone for de ortodokse, og vår alt med store vanskeligheter forbundne strid for en fornuftig dogmatikk, filosofi og moral, vil da være enda fjernere sitt mål. Dertil kommer at herr professoren som stadspredikant vil ta del i den teologiske eksamen, og da vil det være slutt på såvel de nåværende læreres som min egen ro. Min kamp for å fremme en sundere filosofi og opplysning ved universitetet vil kort sagt være forgjeves. Jeg ønsker derfor at professor Smith aldri blir befordret til København.

Imidlertid stod jo alt Hannibal *ante portas*. Og med sine innflytelsesrike «Entusiaster» [51] — som også prinsen av Augustenborg fryktet — fikk han selv sagt kallet i Holmen menighet. Så er han igjen i København — og i sitt sjømilitære miljø. Sjømannen er kommet i havn — heter det i hans tiltredelsespreken [52].

Laurids Smith som geistlig taler er et kapitel for seg. Han ble overmåte populær. Folk strømmet til, kirkene ble for små. Og det — heter det i en karakteristikk — til tross for at han slett ikke hadde noe fordelaktig ytre eller noen oppsiktsvekkende stemme. Likefullt «hørtes han stedse med Behag» [53].

Nå er som kjent talekunst nesten like flyktig som teaterkunst. En tales tekst — den vi har adgang til — gir sjelden et fullt bilde. Bare samtiden kunne *oppleve* Smith. Men *der* var han mektig. Som Billeskov-Jansen sier [54] — med tanke på æresstøttens tekst: «her hviler han blant sine hensovende Tilhørere» —: ingen i samtiden ville finne på å smile, for Smith holdt dem våkne!

Men selv om *vi* bare har en avbleket taler, så hører likevel Smiths «Prædikener» til det betydeligste i hans prosa. For det første er de poetisk — beveget — i sin stil. Det fikk han alt høre i sin ungdom. Men de har dessuten komposisjon og plan. De har *prinsipp*. Her gir talen i Videnskabsselskabet — om helters feil etc. — klar beskjed: Smiths vurdering er psykologisk-estetisk. Lovtalen er — heter det — det av prosa som nærmest grenser til poesi, ja, til den høyeste poesi: heltediktet. Forskjellen er bare, at mens diktets høyhet skapes av dikteren, må en tales gjenstand selv bære i seg det høye [55]. Dette heroisk-patetiske er også tilstede i hans geistlige taler.

Like sterk er imidlertid hans sans for retorisk *handling*:

Som ved gudstjenesten i Veile, etter brannen; tekst: Herrens miskund varer evindelig. Alt er takknemlighet og glede. Men så hugger han med ett til — ved talens avslutning — mot branntyvne, «paa en Maade og med en Ild» som han «aldrig før har talet og haaber aldrig at tale mere.» Og i samme nu som han har lyst forbandelsen og bedt menigheten si «amen» — vender han seg plutselig og går — uten Fadervår, uten velsignelsen — ned fra prekestolen. Det helt «usædvanlige» ved dette hadde — sier Smith — en voldsom virkning [56].

Sans for form, evne til form er selvsagt viktig — i Bastholms verk om geistlig talekunst er det noe av en hovedsak [57]. Minst like viktig er imidlertid selvsagt forkynnelsens innhold. Her hører Smith — sier kirkehistorikeren — hjemme i den supranaturalistiske leir. Han er hverken «Bastholmianer» eller «Balleaner». Han er moderat konservativ; H. F. JANSON er hans mann [58]. Det er altså ingen tilfeldighet at nettopp Janson — i Smiths tid — blir foreslått som medlem i dette selskap [59].

Litteraturhistorisk er det imidlertid fristende å tilføye:

1) At Smiths plass i tidens åndsliv ikke minst er betinget av hans innsats som «folkeoppdrager». «Stadighed», «Forsonlighed» er temaer i hans taler — som de er det i tidens øvrige litteratur.

2) Selv om Smith — med lidenskap og vekt — tar avstand fra den overdrevne dyrkelse av «Forstanden», så er han like kategorisk i sin dom over «Følsomheden». I sitt skrift om liturgien — et tema som var oppe i tiden — advarer han mot det i gudstjenesten som kan vekke «Sanselighed» [60]. Det svarer til oppfatningen i hans innbydelse til det trondhjemske leseselskap; bare romaner «som, uten at fornærme Dyd og Fornuft kunne læses til Nytte af vore Skjønne» godtas. Det «daarlig Føleri, som saa ynkelig har forvirret mange af vore Medlevendes Hierner, en Sigvart f. E. og andet slikt» må unngåes. «Ikke Skygge deraf» skal finnes i selskapets samling [61].

Laurids Smith er altså ingen «førromantiker». Også hans egen prosa er klar og sterk, særlig etter 1780. Eneste unntakelsen er faktisk heltetalen i dette selskap. Den kan — undertiden — få preg av det samtiden med hentydning på Tyge Rothe kalte «tysk-rothisk». Det var den stil Rahbek karakteriserte med ordene: tankens dag i språkets natt.

Ikke bare som teolog og litterat var Smith konservativ. Som politiker stod han — uten slingring — på dobbeltmonarkiets grunn. Med vekt på begge ledd i ordet. Han var kongelig og dansk-norsk. Selv om en ikke ville si om Smith som det ble sagt om Janson: han var «en udmærket Predikant, skabt for Hoffet» — Smith var for folkelig til det —, så er en rekke av hans taler nettopp «kongelige». Han var til stadighet brukt av hoffet — og ved hoffet. En av disse taler ble — paradoksalt nok — oversatt til fransk nettopp i 1789 [62], det år da den franske revolusjon brøt ut. Revolusjonens utskeielser rystet Smith, som de rystet Selskapets ledelse i Trondhjem [63].

For Smith var også den norske frihetskamp revolusjonær: Johan Nordahl Bruns «For Norge, Kiempers Fødeland» var ikke bare et brusehode-produkt — han skriver til sine lesere som enevoldskongen til sine undersåtter, sier Smith [64]. I Bruns selskapssang så Smith en opprørshandling, «en rebelsk Vise, en værdig Frugt af et vist Svireselskab». Men da «den sikreste Vei til en Bogs Afsætning er, at den bliver confiskeret», så kjøpte han like godt opp hele det trondhjemske opplag — og skrev en ny vise, med motsatt tendens og innhold. «Min Troe og inderlige Ønske er, den hele Nations Agtsomhed skal være lænket til vor Kr. Prinds,» er hans egen kommentar til denne handling [65].

Det betyr ikke at Smith er uten sans for norsk egenart og norsk verdi. Det finnes mange trekk som viser det motsatte. Fra Trondhjem skriver han — 7. mai 1785 — «at det Norske Vaaben, nemlig Løven med sin Hellebard, nødvendig maa blive restitueret paa Mynten [66]. (Det våpen hadde han — i parentes bemerket — også møtt i Videnskabsselskabets emblem.) Viktigere er hans «Ideer om Norge», satt opp mot andre informasjoner, «der ere grundede paa Mangel af Kundskab om Land og Folk og aldeles stridige mod al sund Politik.» Mot den «trøstelige Sætning, at Danmark har ingen Nytte af Norge og vilde endog uden Forbindelse med det have været mægtigere og lykkeligere, end det er,» setter han sin påstand: «Danmark uden Norge havde været bankerot» [67].

Denne påstand hviler ikke bare på «Kundskab om Land og Folk», men på Smiths interesse for — og innsikt i — samfunnsøkonomi. Vi er i polyhistor-tiden og dette hører med. Når Smith skriver om de sorte jyske lerkars fabrikkasjonsmåte og denne artikkels fordel for staten, eller om den høye vekselkurs — er den gavnlig eller skadelig for staten? — eller om Englands handelsballanse [68] — så er der i dette også en interesse for *faget* økonomi. Og det samme gjelder hans refleksjoner om Norge og Danmark.

*

Dermed er denne karakteristikk avsluttet, og det gjenstår bare å gi en biografisk konklusjon.

Laurids Smith var *københavnner* — hvorfor *ble* han så ikke i København?

Den enkleste forklaring gir han selv: Hans kreditorer fordrev ham [69]. Til det fornøyeligste — men også det bedrøveligste — i hans selvbiografi hører hans skildring av de økonomiske misærer og hans måte å mestre dem på. Han kom aldri fri av økonomiske bekymringer.

Og denne forklaring bekreftes — på sett og vis — ved hans neste avskjed med København: Sjømannen var kommet i havn — lød hans ord ved tiltredelsen. Da han tre år senere bryter opp, er han nødt til å gi en forklaring: Når sjømannen ikke finner seg til rette i havn — fordi økonomiske bekymringer sliter ham ut —, da har han ikke bare rett, men plikt til igjen å seile ut [70]. Det er imidlertid grunn til å merke seg: Smiths bekymringer gjelder ikke bare det daglige liv, ja, kanskje

ikke i første rekke det. Det er ikke minst en følelse av at han — i København — ikke får ydet sitt beste: som tenker, som forfatter, som driver ham avsted.

Ved oppbruddet i 1780 gir han ikke uttrykk for det — iallfall ikke direkte. To momenter fortjener imidlertid å bli nevnt:

For det første gir bildet av Smiths forhold til universitetet — i hans ungdom — langtfra noe positivt inntrykk. «Smith ex auditorio» ble han kalt [71]: han *måtte* opptre — kunne ikke annet. Denne disputeringslyst gikk undertiden ganske vidt. Ved doktorpromosjonen «ved Prinds Frederiks Formæling» bruker han endog hva filmfolkene kaller «stand-in»: Det var — forteller Smith — i Prinds Frederiks regiment en underoffiser, hvis far hadde vært professor i Lund. «Han hadde for kraftig elsket en bekjent Professors Datter i Lund, drog for Følgernes Skyld med hende til København, hvorfra hun reyste tilbake smalere end hun kom dit.» Denne underoffiser var «en gruelig Disputator», og Smith så straks muligheten: Han skulle opptre mot Balle — den professor Smith likte minst — i selveste *auditorium superius*. «Alles Øyne var henvendte paa den bevæbnede *opponens*, og Balle havde sin store Ulykke med ham», var en gang endog «nær bleven bet».

Selvsagt er dette en episode, en bagatell. Smith som opponent — ved universitetet eller i de lærde journaler — er likevel *hovedbildet* vi får av ham i disse Københavner-år. Det fortsetter også — såvidt — utover denne tid: I Trondhjem sitter han — med Videnskabselskabets boksamling — i et iherdig forsøk på å gjendrive BASTHOLM [73]: «Læst om Lars Schmidt ex auditorio,» skriver Luxdorph på den tid i sin dagbok, og tilføyer: «fuldt af Vidd og Ondskab» [74].

På den annen side er Veile-tiden — Smiths store produksjonstid — nettopp løstrevet fra københavnsk opposisjonsforpliktelse. Han er kommet på avstand. Man venter det ikke lenger av ham. Det betyr vekst i det *positive*: «All Philosopheren er, og bør være, uddannet Menneskeforstand og Følelse, — og den vil altid være den største Philosoph, der erhverver sig den største og sandeste Kundskab om Verden og Mennesket.» Eller — som det heter i hans selvbiografi: «Er paa Vey til at blive Menneske» [75].

I dette hans «kend dig selv» har han gitt oss det annet moment:

Som en «Jerusalemisk Skoemager» har han — i *sted* som i *fag* — «vandret fra et til et andet, og været nødt dertil. Nu var jeg Theolog, saa Belletrist, saa Philolog, saa Philosoph, saa Rector og med det same en Polypragmatiker, atter politiserede jeg megen Tiid bort, nu prøker vi; af alt dette kan ingen reel Lærdom i noget Fag komme ud; men Resultatet af min heele Livs Daad er dette: jeg har lært at tænke selv, og kan med Læthed arbeide og udvikle Tankerne, over det jeg tager fat paa.» «Og spørger min Ven nu: hvad siger du om dig selv: saa svarer jeg: Taler og practisk Philosoph skulde jeg være, om jeg er noget» [76].

Det er en ekte opplysnings-*humanists* ord. På et av Smiths ennå utrykte brev har von Bülow notert: «Han havde en ædel Siæl med mange Underligheder. *Vitam impendere vero* [vie sitt liv til sannheten] kunde passe paa ham» [77].

NOTER:

- [1] EHRENCRON-MÜLLER: Forfatterlexikon for Danmark, Norge og Island indtil 1814, bd. VII, s. 404 ff.
- [2] Dansk biografisk Leksikon bd. 22 (1942), s. 253 ff. (Bjørn Kornerup).
- [3] Norsk biografisk leksikon bd. 14 (1962), s. 78 ff. (Einar Boyesen).
- [4] Dansk Litteratur Historie, Politiken Forlag bd. I (1964), ved G. Albek og F. J. Billeskov-Jansen, s. 574 ff.
- [5] Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Sorø Akademis Skole i Juli 1874: Professor L. Smiths Selvbiografi (i det følgende med henvisning: *Selvbiografi I*), s. 41.
- [6] Fallesens Magazin for Religionslærere bd. VI, Dansk biografisk Leksikon og Ehrencron-Müller.
- [7] Brev til Bülow 1794, i Sorø Akademis Haandskriftsamling.
- [8] Fallesens Magazin bd. VI s. 630.
- [9] Selvbiografi I s. 50 f.
- [10] Op. cit. s. 44.
- [11] Op. cit. s. 56.
- [12] Laurids Smith Fortrolige Brev om Trondhjem og Trønderne, med innledning av John Ansteinsson og personalopplysninger ved Olav Flønes. MCMXLVI. F. Brun Bokhandels Forlag. Den litterære klubb i Trondheim. (I det følgende med henvisning: *Fortrolige Brev*).
- [13] Norsk biografisk leksikon bd. 14, s. 79 f.: Trondheim Katedralskoles historie s. 235 ff.
- [14] Jfr. Ehrencron-Müller s. 405 f.
- [15] Jfr. *Selvbiografi II* s. 24 (Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Sorø Akademis Skole i Juni og Juli 1875).
- [16] Indbydelses-Plan til et almindeligt Læse-Selskab for Trondhjem s. 16.
- [17] Jfr. H. MIDBØE: Det kongelige norske Videnskabers Selskabs historie, bd. I (1960), s. 128 ff.
- [18] Selvbiografi II, s. 39.
- [19] Op. cit. s. 13.
- [20] Jfr. Katedralskolens historie s. 240.
- [21] Selvbiografi II s. 7.
- [22] Op. cit. s. 35 f.
- [23] Op. cit. s. 26.
- [24] Lærde Efterretninger 1782, s. 378.
- [25] Selvbiografi II s. 26. Jfr. Fortrolige Brev s. 30: interesse for Holberg; i selvbiografien er innslag fra Cervantes.
- [26] Op. cit. s. 48, 27, 8.
- [27] Dansk biografisk Leksikon bd. 22 s. 256.
- [28] Selvbiografi II s. 44.
- [29] Selvbiografi, II s. 45 f.
- [30] Jfr. Selvbiografi II s. 44; *trykningsårene* kan gi et feilaktig bilde.
- [31] Selvbiografi II s. 46.
- [32] Jfr. EHRENCRON-MÜLLER s. 406.
- [33] Trh. Læseselskabs Bøger 1784; bl. a. Bonnet.
- [34] Brev til v. Bülow 14/9. 93, Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Sorø Akademis Skole i Juni og Juli 1878, s. 36.
- [35] Jfr. SØREN HOLM: Oplysningstiden, Tanker og Livssyn, 1959; Forsøg til en fuldstændig Lærebygning over Dyrenes Natur og Bestemmelse, og Menneskets Pligter mod Dyrene, 1791 (forord); Tanker om Dyrenes Natur og Bestemmelse, og Menneskets Pligter mod Dyrene, 1789, s. 28; A. O. Lovejoy, The great Chain of Being, 1942, s. 183 ff.
- [36] Jfr. EHRENCRON-MÜLLER s. 408.

- [37] Kritik og Antikritik 1789, s. 231, 233; 1790, 348.
- [38] Tanker om Dyrenes Natur (forord).
- [39] I Tyge Rothes bearbejdelse.
- [40] Kritik og Antikritik 1789, s. 231.
- [41] Op. cit. s. 242.
- [42] Psykologisk opplegg: alt i talen i Videnskabselskabet.
- [43] Lærde Efterretninger 1790 I s. 41.
- [44] BILLESKOV-JANSEN s. 576.
- [45] Forsøg til en fuldstændig Lærebygning (forord).
- [46] Kritik og Antikritik 1789 s. 232; Lærde Efterretninger 1790 I s. 1, 5; Allg. Lit. Zeitung 1789 III s. 574.
- [47] I Forsøg til en fuldstændig Lærebygning (1791) er han konsekvent avvisende.
- [48] Götting. gelehrt. Anzeigen 1787 II s. 1249 ff.: Kritik og Antikritik 1789 s. 628.
- [49] Jfr. Selvbiografi I s. 38 ff., EHRENCRON-MÜLLER s. 405.
- [50] Kirkehistoriske Samlinger 4 R. II Bd. 633 f.
- [51] I første rekke: professor JANSON, geheimråd VON BÜLOW; den siste var kronprinsens rådgiver.
- [52] Fuldstændig Samling af ... Prædikener og Taler s. 479.
- [53] Forord til (den posthume) Samling av taler.
- [54] BILLESKOV-JANSEN s. 576.
- [55] Nye Saml. af det kongelige N. Videnskabers Selskabs Skrifter II, 1788 s. 329.
- [56] Selvbiografi II s. 41 f.
- [57] CHR. BASTHOLM: Den geistlige Talekonst 1775, 22–39 kap.
- [58] KORNERUP s. 255.
- [59] Videnskabselskabets Forhandlingsprotokol 1767–99 s. 69.
- [60] Jfr. Iris 1794 I s. 287.
- [61] Indbydelses-Plan til et almindeligt Læse-Selskab for Trondhjem s. 12.
- [62] Sermon prononcé devant le Roi et la famille Royale dans la chapelle Royale de Frederichsberg . . Traduit, [par Joh. Bülow].
- [63] Jfr. Videnskabselskabets historie bd. I s. 148.
- [64] Fortrolige Brev s. 64 ff.
- [65] Op. cit. s. 66.
- [66] Op. cit. s. 78; jfr. 125 (fra Veile 1787).
- [67] Op. cit. s. 74.
- [68] J. W. v. ARCHENHOLZ: Udsigt over det Britiske Folks Historie for Aaret 1788, Smiths Fortale.
- [69] Selvbiografi I s. 40 ff.
- [70] Fuldstændig Samling af ... Prædikener og Taler s. 619.
- [71] Selvbiografi I s. 17.
- [72] Op. cit. s. 25.
- [73] Selvbiografi II s. 18 ff.
- [74] Luxdorps Dagbøger II 1774–88 (Kbh. 1925–30), s. 262.
- [75] Selvbiografi II s. 40.
- [76] Op. cit. s. 52. Jfr. Fuldstændig Samling af ... Prædikener og Taler s. 66: «Av alt vanskelig i Verden er intet vanskeligere end at kende sig selv.»
- [77] Smiths brev til von Bülow, udatert, men må være fra 1788; i Sorø Akademis Haandskriftsamling.